

Varfor gör hon på detta viset?

Anders Flækøy Landmark

psykologspesialist og psykoanalytiker, Bup-Vest, Diakonhjemmet sykehus

Tobias Gustum Lindstad

psykologspesialist i privat praksis

Gode psykologfaglige tiltak er i størst mulig grad basert på en inngående forståelse av pasienten og dennes liv. Da er det ikke tilstrekkelig å avklare diagnose og konstitusjonelle forhold, vi må også få et grep om pasientens ubevisste subjektive virkelighet.

Albert Åbergs indre logikk: Albert ligger i sengen, skamfull fordi han har slått en mindre gutt, redd fordi et udyr er under sengen. Undersøkelser av hans hjerne kan kanskje avsløre nevrologiske forhold som er vanlige ved skam og frykt. Men hva Albert er redd for, og hvorfor han er redd, avsløres ikke ved EEG eller blodprøver. Da trenger vi å få et grep om dynamikken i Alberts indre verden. © Gunilla Bergström

Tittelen er hentet fra Astrid Lindgrens bok (1981) hvor Ronja Røverdatter møter noen småtroll i skogen. De ser på henne og spør «varfor gör hon på detta viset»? Og det er vel et spørsmål vi som psykologer også stiller oss når vi går i gang med utredning av en pasient.

En gammel påstand er at menneskelige handlinger og følelser er meningsbestemte. Det vil si at det vi føler og gjør i en situasjon, avhenger av hvordan vi oppfatter den. Hvordan vi oppfatter ulike situasjoner, avhenger blant annet av våre ubevisste og mer eller mindre reflektert bevisste minner,

forestillinger og forventninger. I en psykologisk utredning kan det være viktig å invitere pasienter med til en utforskning av deres ubevisste oppfatninger. Vi opplever imidlertid at utredninger i offentlig psykisk helsevern ofte begrenser seg til å avklare diagnose og retter seg mot å undersøke biologiske og konstitusjonelle forhold og/eller det pasienten er seg reflektert bevisst. Slike fokus er viktige, men man overser da betydningen av ubevisste oppfatninger, relasjonserfaringer og motiver. Ofte er det ikke tilstrekkelig med nevropsykologiske tester eller å spørre pasienter og pårørende, enten det er direkte eller gjennom å gi dem spørreskjemaer. For å bli kjent med et menneske er det etter vår oppfatning vesentlig i en psykologisk utredning å få et grep om informasjonen som ligger implisitt i pasientens uttrykte og reflekterte tanker, følelser og handlinger. Dette gir oss et bedre psykologfaglig grunnlag for å vurdere hvordan man bør møte pasienten, og hva som kan være adekvate hjelpetiltak for vedkommende.

Nevropsykologi eller subjektiv opplevelse

Det er vesentlig å skille mellom på den ene side et intensjonalt forklaringsnivå og på den annen side et nevropsykologisk og fysiologisk forklaringsnivå (Dennett, 1987). På et intensjonalt forklaringsnivå er personers *oppfatninger* og *opplevde virkelighet* i fokus. På et nevropsykologisk og fysiologisk analysenivå forsøker vi imidlertid i stedet å forklare personens atferd ut fra kunnskap om pasientens konstitusjonelle kognitive funksjoner eller nervesystem. Disse beskrivelses- og forklaringsrammene er grunnleggende forskjellige. En ureduserbar distinksjon dem imellom innebærer ikke et religiøst skille mellom kropp og sjel. Men det er viktig å innse at vi må opprettholde et begrepsmessig skille mellom intensjonale og ikke-intensjonale forklaringer av samme materielle helhet (Dennett, 1987). Det første analysenivået er ikke nødvendigvis bedre enn det andre. Avhengig av siktemål kan likevel det første analysenivået være mer hensiktsmessig enn det andre, og omvendt: I noen sammenhenger vil vi overse vesentlige forhold ved mennesker uten somatiske utredninger. I andre sammenhenger vil vi gå glipp av reelle forhold ved mennesker hvis vi ikke prøver å forstå deres intensjonale tilstander.

Intensjonale tilstander har alltid et bestemt *innhold* (Dennett, 1987), og må ikke forveksles med «intensjoner» som kun er en av flere mulige intensjonale tilstander som «oppfatte, tenke, ønske, huske, misunne, føle, håpe, være redd» osv. I motsetning til hva som ofte er tilfellet for intensjoner, er ikke innholdet av alle intensjonale tilstander nødvendigvis blitt gjort til gjenstand for refleksjon. Bakom cogito, det vi er oss reflektert bevisst, er det ikke kun fysiologi, gener og neurotransmittere, men flere meningsstrukturer og lag med ureflekterte tanker, ønsker og oppfatninger. Smedslund (2007, s. 64) omtaler eksempelvis en kvinne som ofte begynte å smile i situasjoner hvor folk rundt henne var sinte. Hun var imidlertid ikke klar over dette, og ble derfor forbauset når det ble påpekt for henne. Men i og med at smilet sjelden forekom i situasjoner hvor folk ikke var sinte, er det likevel grunn til å anta at det reflekterte hennes vurdering av situasjonen. Hun kan, uten å vite det, ha opplevd andres sinne som ubehagelig og, uten å vite det, ha prøvd å ufarliggjøre det og berolige folk ved å smile. En annen mulighet er at hun erfarte de andres sinne som upassende og barnslig, og at hun smilte fordi hun opplevde seg selv som å være dem overlegen.

Tynne og tykke forklaringer

Clifford Geertz' (1973) påpeker en annen relevant distinksjon, nemlig mellom *tynne* og *tykke beskrivelser*. Forståelse av de reflekterte tanker pasienter gjør seg om seg selv og sine problemer, er selvfølgelig alltid relevant. I tillegg er somatiske og nevropsykologiske utredninger ofte vesentlige.

Men når vi spør oss: «Varfor gör hon på detta viset?», er informasjonen slike utredninger gir, sjelden fullgod alene. Beskrivelser av fysiske hendelser og/eller kognitiv design er *tynne* beskrivelser, det vil si beskrivelser av hendelser som i denne sammenheng har oppstått uavhengig av at noen har oppfattet noe. Eksempelvis er en påpekning av at noen blunker med øynene, en tynn beskrivelse, og en forklaring av blunkingen ut fra ufrivillige reflekser eller tics en tilsvarende *tynn forklaring*. Hvis personens blunking derimot ikke forekommer ufrivillig, trenger vi *tykkere forklaringer*. Blunkingen er i så fall en *intensjonal handling* og sensitiv for konsekvensene personen *oppfatter at* handlingen har (Smedslund, 1997). Personen kan (uten å være klar over det) blunke for å kommunisere noe bestemt til noen bestemt på en bestemt måte, eller personen kan blunke for å håndtere indre impulser eller følelser.

For å forstå en annen persons tanker, følelser og handlinger er det aldri tilstrekkelig å undersøke muligheter for kognitive funksjonssvikt eller avvikende fysiologi

Eksemplet med blunkingen viser til et generelt faktum. Hvis en atferd ikke forekommer ufrivillig, men avhengig av sine oppfattede konsekvenser, må vi forstå den indre dynamikken i personens erfaringer. Da trenger vi tykkere forklaringer som setter i sammenheng det mangfold av minner, forventninger og begreper personen har tilegnet seg i relasjon til andre personer i løpet av sitt liv (Geertz, 1973). Kun når vi har tykkere forklaringer på plass og forstår sammenhengene mellom en persons (både reflekterte og ureflekterte) oppfatninger og motiver, vet vi hvorvidt våre forslag til intervensjoner og tiltak er gode nok eller ikke.

Albert Åberg

Distinksjonene i avsnittene over kan illustreres med en passasje fra en bok om Albert Åberg, «Albert og udyret» (Bergström, 1979). Albert ligger i sengen og får ikke sove. Han har slått en gutt som er mindre enn seg, og Albert husker at gutten gråt, og at det kom blod fra guttens nese før han løp vekk. Nå har Albert begynt å tenke på om han kan ha skadet den lille gutten alvorlig. Han forestiller seg, og tar etter hvert for gitt, at han har påført den lille gutten store skader. Albert får dårligere og dårligere samvittighet. Han ligger helt stille i sengen og lytter på lydene i rommet. Så synes han noe rører på seg: «Der var det igjen. Plutselig skjønner han: Det ligger et udyr under sengen. Et stort, vilt udyr som ligger der og lur på ham... Han tør ikke se på det. Men det trengs ikke heller. Albert vet at udyret er der» (s.6).

Som utenforstående kan vi spørre oss om hvorfor Albert blir liggende i sengen. Resultater fra undersøkelser av Alberts hjerne kunne muligens ha avslørt forklarende nevrologiske forhold. Men ut fra en intensjonal beskrivelsesramme er Albert antagelig redd og skamfull. EEG, MR og lignende undersøkelsesmetoder kunne antagelig også ha avslørt nevrologiske forhold som er vanlige ved skam- og fryktreaksjoner. Men benevnelsen av disse fysiologiske forholdene som fryktreaksjoner avhenger av at vi først har fortolket Albert som redd ut fra et intensjonalt forklaringsnivå. Og *hva* Albert er redd for, og *hvorfor* han er redd, kan vanskelig avsløres ved EEG, MR eller blodprøver. For å finne det ut må vi få et grep om dynamikken i Alberts indre verden. Vi kan kun vite sikkert om Albert er redd eller føler anger og/eller skam, ved å leve oss inn i innholdet av hans erfaringer og forstå de meningsfulle sammenhengene mellom hans oppfatninger, motiver og ønsker. Vi må få et grep om den indre logikken i hans motiver og forestillinger.

Albert tar for gitt at udyret ligger under sengen. Det er en subjektiv emosjonell realitet og sant for ham. Denne forestillingen er grunnen til at han ikke undersøker lydene under sengen nærmere. Han ligger stille og taus fordi han tror at alt annet vil vekke opp udyret, og at det vil bringe ham i enda større fare. Det er følelsen av utrygghet og søken etter trygghet som motiverer atferden, og som er svaret på «varfor han gör på detta viset» (Sandler & Sandler, 1998; Smedslund, 1997). Udyret under sengen kan forstås som en *selvrepresentasjon*, et bilde på «udyret» Albert selv opplever seg som. Albert kan ha blitt redd for noe hittil ukjent ved seg selv, nemlig at han var kapabel til å bli så rasende at han slo den lille gutten til blods, ja kanskje drepte ham. Det er mulig at Albert er redd for at «udyret» igjen kan ta form i ham, og at det derfor er bedre for ham at det er på trygg avstand, under sengen. Samtidig kan fantasien om udyret være en *objektrepresentasjon*, et bilde på truende omgivelser. Fantasien om udyret kan slik henge sammen med at Albert vet han har gjort noe galt og forbereder seg på å håndtere mulige sanksjoner fra omgivelsene. «Udyret» kan med andre ord gi mening for oss når vi forstår at det er uttrykk for hvordan Albert gir mening til sine opplevelser. Alle tolkbare hendelser er imidlertid tve- eller flertydige, og vi må være åpne for å kunne misforstå.

Uansett viser historien om Albert til et *generelt* poeng. For å forstå pasienter må vi danne oss et bilde av vedkommendes subjektive emosjonelle realitet og indre psykiske verden. Dette er ikke mindre aktuelt hvis en persons tilstand er fysiologisk og/eller nevropsykologisk avvikende, eksempelvis ved autisme, ADHD eller schizofreni. For å forstå en annen persons tanker, følelser og handlinger er det aldri tilstrekkelig å undersøke muligheter for kognitive funksjonssvikt eller avvikende fysiologi. Utredningsverktøy som WISC, WAIS, MR, EEG eller ulike spørreskjemaer (SCL-90, Kiddysats, MMPI, mfl.) er dårlig egnet til å hente inn informasjon om de meningslag som ligger «bakom cogito».

Psykologi og definisjonsmakt

Sigmund Freud skal ha ære for å ha gjort oss oppmerksomme på betydningen av å utforske personers subjektive fortolkning av verden. Det er viktig å få grep om pasienters indre psykiske realitet; de oppfatninger om verden, andre og seg selv som de så langt ikke har satt spørsmålsteget ved, men som allikevel bidrar til å regulere deres handlinger og følelsesliv. Det er ikke bare psykoanalytisk teori som har hatt fokus på ubevisst intensjonalitet. Også kognitiv vitenskap har understreket betydningen av ureflekterte tanker ved forskning på for eksempel implisitt og prosedural hukommelse. Det kan være vanskelig å gjengi alle de minner og oppfatninger som ligger til grunn for våre handlinger og følelser. Ved å gi pasienter spørreskjemaer, eller ved å spørre dem direkte, er det ikke sikkert vi får tilgang til deres mer ureflekterte forventninger og erfaringer. For å oppnå tykkere forklaringer på menneskers handlinger og følelsesuttrykk kan det være vesentlig å utforske forholdet det i første omgang er vanskelig å gjenkalle via bevisst refleksjon. Sjelden, eller aldri, er bare én fortolkning av en persons handlinger og følelsesuttrykk mulig, og en persons reflekterte intensjonale tilstander er det alltid personen selv som rettmessig definerer innholdet av. Men i og med at en person selv ikke er klar over innholdet av sine ureflekterte tilstander, er det ikke nødvendigvis personen selv som definerer innholdet av disse best (Smedslund, 1997). Utforskningen av ubevisste tilstanders innhold bør kanskje foregå i felleskap med andre, for eksempel en psykolog. Det er ikke dermed sagt at det nødvendigvis er psykologer som sitter med fasit. Daglig forholder vi oss alle mer eller mindre reflektert til andre personers ubevisste tilstander. Følgelig er alle personer mer eller mindre gode til å fortolke ubevisst opplevelsesinnhold. Men psykologer burde ikke, og kanskje minst av alle, være engstelige for å sette utforskende ord på ureflekterte oppfatninger hos andre og seg selv.

Anders Flækøy Landmark
Diakonhjemmet Sykehus, avdeling BUP-Vest
Drammensveien 51
0271 Oslo
Tlf: 22 12 24 60
E-post: anders.landmark@diakonsyk.no

Referanser

- Bergström, G. (1979). *Albert og udyret*. Oslo: Cappelen forlag
- Dennett, D. (1987). *The Intentional Stance*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Geertz, C. (1973). Thick description: Toward an interpretive theory of culture. In C. Geertz. *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*. New York: Basic Books. 3 - 30.
- Lindgren, A. (1981). *Ronja Røverdatter*. Oslo: Damm.
- Sandler, J. & Sandler, A.-M. (1998). *Internal Objects revisited*. London: Karnac.
- Smedslund, J. (1997). *The Structure of Psychological Common Sense*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Smedslund, J. (2007). Kan psykologi være en erfaringsvitenskap? *Impuls*, 61. (2). 60 - 67.